

DE DICHTER H. MARSMAN.

scriptie pedagogische academie hertenduin
hoofdakte, september 1967, heemstede.

Jan A.M. van Hensbergen
bijgewerkt, december 2022, rotterdam

Indeling Scriptie

Verantwoording	1
keuze voor Marsman en opbouw scriptie	
Hoofdstuk I: Groots en Meeslepend	2
Hoofdstuk II: De dichter Marsman	7
Eerste periode 1923-1926	8
Tweede periode 1929-1933	9
Derde periode 1936-1937	10
Tempel en Kruis 1930-1940	11
Hoofdstuk III: Korte samenvatting	16

Verantwoording.

Mijn eerste kennismaking met Marsman had ik op de kostschool. De leraar Nederlands verlangde van ons, dat we een gedicht helemaal uit het hoofd leerden. Na verschillende boeken doorgebladerd te hebben (het moest wel 'mooi' maar niet te lang zijn) vond ik

'Paradise regained'

Van dat ogenblik dateert mijn voorliefde voor Marsman.

In deze scriptie wil ik als volgt te werk gaan:

- ❖ Het eerste hoofdstuk zal handelen over het leven van Marsman.
- ❖ In hoofdstuk twee wordt zijn poëtisch werk behandeld aan de hand van de indeling die hij zelf gemaakt heeft
- ❖ Daarna zal zijn laatste bundel "Tempel en Kruis" in dit hoofdstuk aan de orde komen.
- ❖ Hoofdstuk drie zal bestaan uit een korte samenvatting.
Tevens zullen in dit hoofdstuk enige stijlkenmerken worden weergegeven.

Ik meen op deze wijze de dichter het beste te kunnen benaderen.

Moge de Europese Geest van Marsman U deelachtig worden.

Jan A.M. van Hensbergen.

Noordwijkerhout, 1967

De aangehaalde gedichten zijn in de bijlage "Marsman Dichterbij" terug te vinden.

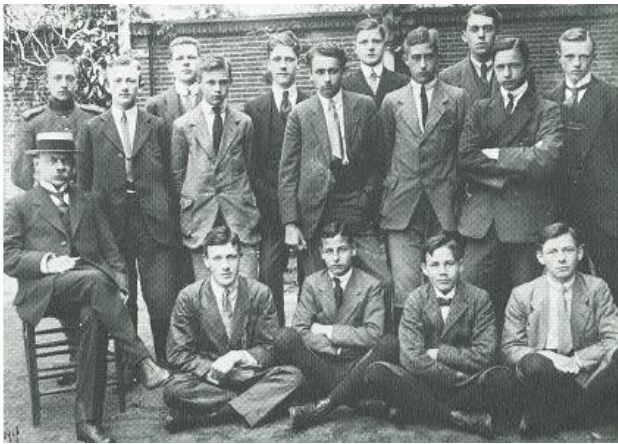
Hoofdstuk 1:

GROOTS EN MEESLEPEND WIL IK LEVEN

Marsman werd geboren op 30 september 1899 te Zeist. Hij was de zoon van een boekhandelaar en een onderwijzeres.

Ongeveer zes jaar oud bezocht hij de lagere school van de Hernhutterse Broeder Gemeente. Hier ontmoette hij Arthur Lehning, met wie hij jarenlang bevriend zou blijven.

Beiden bezochten na de lagere school de Rijks-HBS (Hogere Burger School) te Utrecht.

Op deze school ontmoetten zij een leraar, “een der weinige uitzonderingen in deze woestenij”, die zijn leerlingen hevig wist te interesseren voor de literatuur. Hij heette Dr. Klaas Later of, zoals Marsman hem noemt in “Zelfportret van J.F.”: Dr. du Pon. Hij zit hier links; Marsman staat 5^e en Lehning 10^e van links.

Om de genoemde ‘woestenij’ te typeren: Lehning schrijft er over “Achteraf gezien moet men vaststellen, dat onze educatie op

deze instelling van middelbaar onderwijs uiterst pover is geweest: wij hebben er leren lezen en schrijven, maar dat is ook alles.”

Tijdens zijn HBS-tijd schreef Marsman zijn eerste gedichten. In dit verband moet het dagboek van Arthur Lehning wel genoemd worden, omdat hier alles in staat vermeld, dat Marsman in die eerste jaren, vanaf 1916, heeft geschreven.

In een volgend hoofdstuk zullen wij nader op deze gedichten ingaan.

In februari 1918 werd Marsman ernstig ziek. Zijn gezondheid had vaak veel te wensen overgelaten (op zesjarige leeftijd had hij al enige maanden het bed moeten houden), maar nu dwong een verwaarloosde bronchitis hem, langdurig rust te nemen.

Tijdens zijn ziekte begon de dichter zich te ontpoppen. Het gedicht “Dageraad” dicteerde hij 4 maart aan zijn vriend Arthur Lehning. Hij was zelf van mening, dat zijn dichterschap nu gekomen was. Zijn vorige werk beschouwde hij slechts als een virtuoos voorspel. Groot was dan ook zijn teleurstelling, toen “Het Getij” zijn gedicht niet plaatste en het maandblad “Elsevier” evenmin. Uiteindelijk werd het geplaatst in het decembernummer van “Stromingen”. In “Het getij” heeft Marsman in tegenstelling met wat nogal eens beweerd wordt ook later nooit gepubliceerd. Ook in het Verzameld Werk, dat door Marsman zelf is samengesteld, is ‘Dageraad’ niet opgenomen.

Rond zijn twintigste jaar zoekt hij contact met Albert Verweij. Dat resulteert in een plaatsing van vier gedichten onder de gezamenlijke titel ‘Omtrekken’ in het julinumnummer van ‘De Beweging’: De twee schilders, Vrouw, De verhevene en Schaduw,

Door deze gedichten wordt de aandacht van de Nederlandse literaire wereld op hem gevestigd. Van deze gedichten is ‘Schaduw’ het enige, dat ongewijzigd is gebleven. Het is een evenwichtig gedicht vol spanning.

Onder de titel “Brieven aan die zeer ver en zeer nabij is” verscheen een handschriften-uitgave van enkele pagina’s in 1920. De colofon vermeldde:

“Deze enige handschriftenuitgave der Brieven bestaat uit vijftientig exemplaren.”

Er werd slechts één exemplaar van de Brieven verkocht. Daarom kwam het goed uit, dat niet alle vijftientig exemplaren waren vervaardigd.

In die tijd ontmoette Marsman Jan Havermans. Deze zou enkele gedichten in hout snijden voor een luxe editie. Toen er echter niets van deze uitgave terecht kwam, opperde Havermans, het grootser aan te pakken en meer gedichten volgens hetzelfde procedé uit te geven, waaronder: ‘Vrouw’, ‘Heerser’, ‘Schaduw’, ‘Brieven’ en ‘Triptiek’. Zowel ‘Brieven’ als ‘Triptiek’ waren gedichten, waarvan de versregels aaneengeschreven waren.

Ook zouden enkele verzen door Havermans geïllustreerd worden met houtsneden. De bundel zou onder de titel ‘Ruimteschemer’ verschijnen. Hoewel de houtsneden klaar waren, is er van deze uitgave ook niets terecht gekomen. Enkele ervan vindt men terug in ‘Marsman en het Expressionisme’ van Arthur Lehning.

In de zomer van 1921 maakte Marsman zijn eerste buitenlandse reis. Op het eiland Hiddensoe in de Oostzee woonde hij een maand met vrienden in een vuurtoren. Van hieruit gingen ze een week naar Berlijn, waar hij veel expressionistische schilders ontmoette zoals die van de “Künstlergemeinschaft Der Blaue Reiter”, waarvan enkele leden na de eerste wereldoorlog weer hun domicilie hadden gevestigd in Berlijn: Wassily Kandinsky, Franz Marc en Paul Klee.

Na een korte rondreis langs omliggende steden, ging Marsman voor langere tijd terug naar Berlijn, vanwaar hij regelmatig zijn dagboekfragmenten naar Arthur Lehning stuurde.

Tegen het eind van de zomer keerde hij naar Nederland terug en ging in Leiden rechten studeren. Om gezondheidsredenen vestigde hij zich in Noordwijk. Ook hier is hij –evenals op Hiddensoe– weer in zijn element:

“Noordwijk! Misschien leef ik hier nog zekerder, hechter samen met lucht en water dan daar, op H: dat is een schip, hier is het wijde strand, brug tussen land en zee. Maar waartoe vergelijken? Ik leef. Mijn God, kan dat alles?”

In juni 1922 werd hij weer ziek en moest rust nemen in Zeist.

Na zijn staatsexamen vertrok Marsman naar Zwitserland. Van hieruit trok hij tien dagen naar Berlijn en ging vandaar naar Parijs, dat hem ‘omhelsde en verzwolg’:

“Oh! Montmartre, walmende honingraat aan de korf der Sacre Coeur! Dit werd de onstuimigste aller nachten. Dans! De absolute vreugde. Lied en wijn en nergens ter wereld is déze vreugde, kramploos, vrij, zwevend, zo mogelijk als daar.”

Zijn reis door Zwitserland, Duitsland en Holland inspireerde hem tot de gedichtenreeks ‘Seinen’ over de steden:

Berlijn	Stralsund	Hiddensoe	Fort	Bazel	
	Amsterdam	Potsdam	Weimar	Delft	Val

Hij sloot zijn Europese reizen af met een rondreis door het westen van Nederland. Ook hier trekt hij alle romantische registers open; hij ontdekt Holland, zoals uit de gedichten blijkt.

Hoewel Parijs dus een overweldigende invloed op hem had, schreef hij toch geen 'Sein' hierover. Hij heeft er blijkbaar nog niet die verwantschap gevoeld, die hij in Duitsland ervoer. Zijn romantiek is niet alleen verwant, maar ten dele ook door het Duitse expressionisme ontstoken. Vanuit Parijs schrijft hij Arthur Lehning:

"Frankrijk is kortzichtig, Duitsland ruim en donker, diep daarentegen."

Rond september 1922 begon Marsman reeds met de voorbereiding van een uitgave van zijn verzen, die als "Het rode boekje" de literatuurgeschiedenis zou in gaan. Een jaar is er overheen gegaan, voor het uitkwam; een jaar, waarin Marsman vreselijk hard gewerkt moet hebben. Er werden nieuwe gedichten geschreven, veranderd, teruggenomen, weer er in gezet. De oorspronkelijke titel van "Het Rode Boekje" zou luiden:

"Droomkristal: Synthese tussen het Franse en het Duitse, dag en nacht, droom en helderheid – een goede naam."

De bundel zou uit twee delen bestaan met als deeltitel 'Seinen' of 'Signalen' en 'Ruimteschemer', dat andere verzen zou bevatten. Arthur Lehning zou de lay-out verzorgen. In verband met de uitgave ontstond er nog een omvangrijke correspondentie. Iedere nieuwe brief bevatte weer andere suggesties en nieuwe verzen.

De titel 'Droomkristal' wordt echter veranderd in 'Verzen' (1923).

In februari wordt Marsman weer ziek, nu een paar maanden.

Het kandidaatsexamen dat hij al had moeten afleggen, zat hem, evenals zijn ziekte, erg dwars. Ongedurig wachtte hij echter op het eerste exemplaar van zijn bundel, die in september eindelijk uitkwam.

Door deze bundel werd Marsmans naam als dichter definitief gevestigd. In de herfst van 1923 werkte hij hard aan zijn juridische studie. Ook hield hij zich bezig met 'De Vrije Bladen', het tijdschrift, dat in plaats van 'Het Getij' zou verschijnen.

Hoewel men het reeds in september 1923 wilde laten verschijnen, werd het in januari 1924 pas uitgegeven.

Begin 1924 voltrekt er zich een verandering in Marsman, die gezien kan worden als een afsluiting van zijn Duitse expressionistische tijd. We kunnen reeds eenzelfde onzekerheid bij hem waarnemen, als bij het dobberen tussen 'Droomkristal' en 'Verzen'.

Oorspronkelijk zou het een synthese zijn tussen Frans en Duits. Het is uiteindelijk Frans geworden, hetgeen onder meer blijkt uit het terugnemen van 'Gertrude', waarmee hij had willen openen. Nu heeft hij de stap gezet en schrijft Arthur Lehning:

"... dank met mij de muze, dat zij mij niet liet omkomen in de spelonken van modern Duitse aspiraties en affiniteiten....."

En als hij het heeft over de meesterwerken der jongere Fransen:

"(die) kunnen eenvoudig daar (Duitsland) niet ontstaan, een adel! een cultuur!"

Ondertussen behaalt hij in juni 1924 zijn kandidaats en in de herfst van datzelfde jaar begint hij met de reorganisatie van 'De Vrije Bladen', dat toen nog onder redactie van Herman van de Berg, J.W.F. Werumeus Buning en Constant van Wessem verscheen.

De 2^e jaargang zou uitkomen onder redactie van Marsman en R. Houwink. Het tijdschrift zou "minder omvangrijk en meer agressief" worden. Zeer enthousiast en hoge verwachtingen koesterend zet Marsman zich in, hopen de jeugd te stimuleren. Het loopt echter uit op een diepe teleurstelling.

"Waarvoor werk je hier?"

Zonder klank- en voedingsbodem, zonder werkelijk krachtige kerels om je op hun beurt kracht en vaart te geven. Holland is en blijft ellende; een tijdschrift is en blijft ellende; een Hollands tijdschrift is en blijft dus een aller-ellendigste ellende."

Omdat hij de medeverantwoordelijkheid voor 'De Vrije Bladen' niet langer wilde dragen, besloot hij zijn redacteurschap neer te leggen. In het laatste nummer van de 2e jaargang -eind 1924- plaatste hij zijn artikel "De Tweesprong", waarin hij verklaarde, dat ook de 2e jaargang geen 'orgaan' was geweest, omdat de eenheid en vooral het leven ontbrak.

Na zijn redacteurschap van 'De Vrije Bladen' werkte Marsman ook mee aan 'De Gemeenschap', een tijdschrift van de katholieke jongeren, dat in 1925 was opgericht. Uiteraard was het vreemd, dat de 'Paganist' en de 'Vitalist', zoals men hem noemde, meewerkte aan dit 'Maandschrift voor Katholieke Reconstructie'.

Hij was echter bevriend geraakt met Gerard Bruning, de apologeet van de groep. Deze probeerde hem ervan te overtuigen, dat hij zijn gaven niet ontvangen had om het vuur van zijn zichzelf verslindend vitalisme brandend te houden, maar het vuur van de Heilige Geest.

Hij stelde Marsman voor zichzelf aan te sluiten bij de Katholieke Kerk en zijn gaven in dienst te stellen van de gemeenschap. Hoewel Marsman zich aangetrokken voelde tot het katholicisme, al moeten we hierbij opmerken, dat het dat van 'de Kathedralen en de Kruistochten' was, heeft hij zich toch niet bij de Katholieke Kerk aangesloten. Hij heeft wel enige gedichten in 'De Gemeenschap' geplaatst.

Toch moet zijn meewerken meer geweest zijn, dan alleen maar een 'flirtation' met Rome, zoals het wel eens genoemd wordt.

In 'De Gids' van september 1959 schrijft P. Calis, dat Marsman in een geestelijke worsteling verkeerde, die niet gebagatelliseerd mag worden tot een 'flirtation'.

Ook voelt Marsman verwantschap met het fascisme. Hij stond sterk onder invloed van Erich Wichmann, medewerker aan het fascistische weekblad 'De Bezem'. Het was Wichmanns vitalisme, dat de jonge Marsman trok.

Hij is echter nooit op de uitnodiging ingegaan om in 'De Bezem' te schrijven en later, toen het fascisme extreme vormen begon aan te nemen heeft hij fel geprotesteerd tegen deze 'plebeïsche opstand der horden'; heeft hij de catastrofe ingezien, waarop dit zou uitdraaien.

Marsman schrijvend, 27 jaar.

De tijd van 1926 tot 1936 is er een geweest van zoeken. Hier komen wij later nog op terug. In 1929 trouwt hij met Rina Louisa Barendrecht. Van 1929 tot 1932 is hij weer redacteur van 'De vrije bladen', maar hierna stapt hij over naar 'Forum', waaraan hij drie jaar meewerkt.

Ook is hij als criticus werkzaam, voornamelijk in 'De Gids', de 'Nieuwe Rotterdamse Courant' en "De Groene Amsterdammer"

In 1933 en 1934 maakte hij een reis door Spanje en Italië.

In 1936 woonde hij enige tijd in Brussel en in hetzelfde najaar brak de inspiratie opnieuw los. Er komt een herboren Marsman.

Eerst nu is er een periode afgesloten:

"Ik ben als een stroom door een vrij geaccidenteerde bedding en er is geen zweem van twijfel. De rivier die ik ben, maakt dit jaar haar eerste grote bocht."

Marsman maakte in 1937 een reis door Zwitserland en vestigde zich een jaar later in Frankrijk. In december 1939 legt hij de laatste hand aan een nieuwe bundel, die "...als Adolf het toelaat begin april verschijnt." In februari 1940 schreef hij dit aan Arthur Lehning.

Enige maanden later werd het vrachtschip 'De Bernice' uit Bordeaux op weg naar Engeland, in de vroege ochtend van de 21e juni in het Kanaal getorpedeerd.

Marsman, die zich in verband met de oorlog op dit schip bevond om zich in Engeland te vestigen, vond de dood in zee met:

"De enige vrouw, die ik nooit verried, mijn onsterfelijke geliefde, de enige die mij niet verraden zal en die ik niet zal verraden."

Op een boot, zoals hij tot zes maal toe heeft voorzien.

Aantekening bij dit eerste hoofdstuk:

Alle in dit hoofdstuk voorkomende brieffragmenten zijn, evenals de foto's, ontleend aan

"Marsman, de vriend van mijn jeugd", van Arthur Lehning.

Hoofdstuk II:

De dichter H. Marsman.

Nauwelijks vijftig jaar heeft de tijd tussen de eerste twee "wereldoorlogen" van de twintigste eeuw geduurd. Toch zijn deze jaren van groot belang geweest voor de literatuurgeschiedenis.

Een nieuwe stroming wordt na de eerste wereldoorlog ingeluid: Het expressionisme. Deze stroming is ontstaan in de schilderkunst (Césanne, van Gogh, Munch), maar al ras door andere kunstvormen overgenomen.

Ze is ook te zien als tijdverschijnsel, dat nauw samenhangt met de ellende en wanhoop in en na de eerste wereldoorlog. In de letterkunde ontwikkelt het expressionisme zich allereerst in Duitsland. Om enkele namen te noemen:

August Stramm (1887–1914), George Heym (1887–1913), Georg Trakl (1874–1914).

In beginsel ging het expressionisme dus al vooraf aan de eerste wereldoorlog. We kunnen hier echter spreken van "expressionisme avant la lettre", omdat deze stroming tijdens, maar vooral na de oorlog zo'n grote vlucht genomen heeft.

Doodsangst en vitalisme, emotie, geladenheid, een kosmische en visionaire symboliek zijn kenmerken van het expressionisme. Het is volledig subjectief, het geeft het innerlijk van de dichter, 'het hart'.

Enkele uiterlijke kenmerken van het expressionisme zijn:

- Geen veelheid van details, maar een sobere stijl. korte zinnen, soms één woord, 'n kreet die intensiteit van het gevoel moet uitdrukken.
- Verzen als zweepslagen, elektrische schokken, revolvergeschoten. het vrije dynamische vers overheerst.
- De beeldspraak is vaak ontleend aan de grote stad.

De kiem voor het Noord-Nederlandse expressionisme werd gelegd in 'Het Getij', opgericht in 1916, het jaar, dat Marsman zijn eerste gedicht schrijft. Jongeren als Herman van den Bergh, Hendrik de Vries en Slauerhoff publiceerden hierin.

Het expressionisme kwam echter pas tot volle bloei, nadat 'De Vrije Bladen' in 1924 werd opgericht door H. v.d. Bergh, Werumeus Buning, C. van Wesseem en C.J. Kelk. Zoals we reeds hebben gezien, is ook Marsman redacteur van dit tijdschrift geweest.

Na deze korte inleiding over het expressionisme, zullen we de dichter Marsman gaan bespreken.

Eerste Periode (1923 – 1926)

De dichtbundels, die in deze periode zijn verschenen zijn 'Verzen' en 'Paradise Regained'.

De meeste invloed op zijn eerste werk heeft H. v.d. Bergh, voor Marsman de grote geest van 'Het Getij', uitgeoefend. Deze wilde het woord weer terugbrengen tot zijn oerkracht. Hij wilde kracht en spanning, directheid en samengebalde plasticiteit (Nocturne).

Dit duurt echter niet lang. In 1920 schrijft Marsman:

"Het Getij is allermiserabelst. Waarom spreekt Van den Bergh niet meer, De Vries niet meer? Godverdomme, mijn enige equivalente collega's in die richting?"

Ook door de expressionistische beeldende kunst is Marsman sterk beïnvloed. Onder de titel "Over Franz Marc" wijdt hij een uitvoerige beschouwing aan de Duitse expressionistische schilders.

In deze tijd schrijft hij zijn bekende stedengedichten. In verband hiermee willen wij het kubisme noemen, waarvan Marsman schrijft:

"Het geeft het wezen der dingen in een veelal volkomen van de verschijning afhankelijke vorm; in sober overwogen vorm: strak, klaar, beheerst, naakt, nieuw, totaal."

In deze gedichten is de persoon helemaal uitgeschakeld. Zijn 'Seinen' waren 'Prachtig, maar leeg'. Het wezen der dingen moest spreken.

Hoewel Marsman geprobeerd heeft dit te paren aan gevoel -Droomkristal-, is het hem toch niet gelukt.

Als laatste en meest volmaakte van deze kubistische gedichten schreef hij 'Val'.

Na dit gedicht schrijft hij enige tijd niet. Er is bij hem een verandering op komst. De laatste paar jaar van zijn 'Eerste periode' gaat hij een andere weg. Hier wordt de invloed van Adriaan Roland Holst merkbaar: een ontvluchten aan tijd en ruimte. Een levensdrift om zich van het heelal meester te maken bevangt hem, heerser & vreemdeling.

De felheid en strijdvaardigheid van Marsman roepen de gedachten op aan de Tachtigers. 'De dichter is vóór alles de intens -en overvloedig- levende'.

Evenals de Tachtigers keerde ook Marsman zich tegen epigonen, schijnvorm en sentimentalisme. De karakteristiek die Marsman aan de Tachtigers gaf, was de zijne:

"...een jong, wild lichaam stond op. Duizelend heeft het zich in het leven gestort in de tastbare realiteit: met de natuur heeft het feesten gevierd, dronken en dionysisch..... De jonge dichter van Tachtig was een prachtig wild dier."

In plaats van de natuur koos Marsman de Kosmos. Deze wilde hij omvatten en beheersen en in zijn vaart, bruisend als een wilde stroom, hoopte hij, jongeren mee te sleuren, weg uit de amorfe massa.

Is het een wonder, ontgoocheld door hen die hij gedacht had te inspireren, dat Marsman geen voldoening meer vond in het vitaliseren en 'omsloeg' naar, men betrachte voorzichtigheid met de term, het mortalisme? (Zie volgende paragraaf)

Tweede Periode (1929 – 1933)

In 1934 verscheen *Porta Nigra*. Deze bundel bevatte ook reeds eerder verschenen gedichten. Er stonden ook ondermeer gedichten in uit 1926, zoals bijvoorbeeld: *Lex Barbarorum*.

Marsman met zijn vrouw bij Lehning in Madrid 1933.

Van Arthur Lehning weten we, dat Marsman van 1926 tot 1936 een zeer moeilijke tijd gehad heeft. De middelste vier van deze tien jaren geeft Marsman aan als zijn 'tweede periode'.

In deze jaren kunnen we twee aspecten onderkennen. Enerzijds de krampen van het mortalisme, anderzijds -en misschien daarmee samenhangend- de aanvaarding van de dood. Het eerste vinden we o.m. in 'Vrees' en 'Ontmoeting in het donker'; het tweede in 'Berusting' en 'Twee Meeuwen.'

Het mortalisme mag niet gezien worden als alleen maar doodsangst die ontstaat door een grote gehechtheid aan het leven. Ook een geestelijke dood speelt hier een rol, een angst vergeten te worden en niet meer iets nieuws te kunnen schrijven.

Marsman was in deze tijd ook bang, dat zijn dichterschap in hem gestorven was.

In 'Phoenix' zien we een smekend verlangen:

"Vlam in mij, laai weer op; het nest is goed, maar het heelal is ruimer."

In 1935 schrijft Marsman:

"Vergelijkt men mijn bundel 'Paradise regained' vooral met 'Porte Nigra', dan valt het op, dat de stormachtige jeugd ten dele heeft plaats gemaakt voor een overheersend doodsgevoel; (doodsangst, die soms omslaat in doodsverlangen); de lichtere tonen zijn minder schel en blinkend, milder en ingetogener geworden. Mijn ontwikkeling ging in die jaren, op enkele zonnige uitzonderingen na, inderdaad door een 'donkere poort'".

Marsman heeft de grenzen van het vitalisme ontdekt en zijn verzen worden nu een getuigenis van een wanhoop, die even fervent is als het vitalisme in zijn oudere verzen. Hij schrijft over 'verrotten in vergetelheid' en schreeuwt daartegen, hartstochtelijk en 'met overslaande stem':

"Groots en meeslepend wil ik leven!
Hooft ge dat, vader, moeder, wereld, knekelhuis!"

Na deze hartekreet stapt hij weliswaar zonder zich te beraden over de goede raad van de grijsaard de wereld in, maar valt echter spoedig weer terug; moedeloos, teleurgesteld en geslagen, toch nog strijdlustig:

"Neem mijn laatste bezit mij niet af:
mijn zonden gaan mee in mijn graf."

De inertie en zelfs de apathie van zijn tijdgenoten hebben ongetwijfeld grote invloed gehad op de dichter. Zijn smeken om begrip en weerklank is als het roepen van de eeuwig verdoemde uit de Griekse sage:

“Verzwelg mij, smee ik, maar zij drinken niet;
wees mijn klankbodem, maar zij klinken niet.”

De bundels die in deze tijd verschenen:

Witte vrouwen (1930)

Porta Nigra (1934)

Derde Periode (1936 – 1937)

Zijn tweede periode laat Marsman zelf eindigen in 1933, het jaar dat hij begon met zijn reizen door Spanje en Italië. Het jaar dat Adolf doorbrak in Duitsland.

De "Germaanse landen" keerde hij de rug toe.

Zijn derde periode begint hij met 'Voorschrift'. Er moet geheel opnieuw begonnen worden, alles moet in de steek worden gelaten:

“Trek de woestijn in, laat de karavaan de groene rijkdom der oasen, U zij de dorre oceaan van zand:.....”

De gebieden die nog niemand heeft betreden moeten 'ontgonnen worden', ook al zullen ze ogenschijnlijk geen vruchten afwerpen. Zeer goed komt dit tot uiting in 'Afscheid van een dorp':

“...zonder u kan ik niet verder gaan....”

Het uitzichtloze mortalisme begint plaats te maken voor een nieuwe levensverwachting. Marsman begint zich te bevrijden van zijn 'ipsisme'.

Hij ontsluit zijn eigen wereld, alhoewel -of misschien juist daarom- er nog een toon van onzekerheid in zijn gedichten klinkt:

“...hoelang zal de heug'nis aan het dal nog kunnen duren? ... want reeds nu zijn de uren doorgebracht op de hoogten, tot tijden geworden die niet meer kunnen verstrijken.”

In een bliksemzweep ziet hij nog de God die hem vellen zou.

Zijn reeks over Vrouwen (Leda, Paula slapend, De wijnpers, Annie, Paula in een droom) eindigt nog in 'het lachen van de dood', 'den wijnpers van den dood', 'een voorgolf van den dood', 'en ik sta aan verwijten bloot'.

Hoe verschillend is echter 'Holland' van 'Herinnering aan Holland'; 'Terugkeer uit den vreemde' van 'Afscheid van het dorp' ?

Het landschap gaat geleidelijk over van Hollands (Landschap, Polderland, Herinnering aan Holland) via Spaans (Kerkhof te Carmona, Los Campos Elisios, Maannacht in Elche, Mallorca, Baai bij avond) naar klassiek (Paestum).

Er vindt een steeds sterkere interactie plaats. Naast het 'ik' zijn er nu ook andere rechten. Toch zijn deze gedichten veel meer dan alleen maar een dichterlijke plaatsbeschrijving, het blijft Marsman:

'dertig eeuwen dreven in een regen voorbij'

Ze konden de 'zuilen' echter niet deren.

Hoewel hij nog één ster, een onaanzienlijk teken nodig heeft om te geloven in 'streken, voorbij het moeras van deze tijd, smaalt hij toch om hen, die dat niet willen inzien, want hij is nog jong.....:

"kent gij de verborgen wegen?
Het roer kan nog zesmaal om!"

Zijn tweede periode eindigde met 'Breero', de derde met 'Willem Kloos'. Beiden waren ongetwijfeld persoonlijkheden, recht uit Marsmans hart gegrepen.

Hoe geheel anders zijn ze echter weergegeven:

Breero, gedoemd tot ondergang, levend met een angst voor de dood: "Hij viel terug tussen de dode puinen van zijn bekommernis en angst, zijn vale angst".

Willem Kloos, ook tot ondergang gedoemd, maar geheel onverschillig hier tegenoverstaand, omdat hij één uur Gods gelaat geschroeid heeft, "zo schaamteloos en zonder voorbehoud heerser en prooi".

Tempel en Kruis. (1939 – 1940)

De derde periode tekent al de grote veranderingen, die zich in Marsman aan het voltrokken zijn. Je zou kunnen zeggen, dat hij, uitgeput door zijn strijd en ook het bijna onmogelijke inziend van zijn **dionysisch** bezig zijn, bezadigder wordt.

Hij wordt evenwichtiger en beheerst: **apollonisch**.

In dit verband even voor de duidelijkheid:

Dionysos, god van wijn, de groei­kracht, geestdrift en enthousiasme, poëzie, theater en muziek. Werd gezien als god van vrede en overwinnaar op de dood.

Apollo was net zo'n veelzijdige god, van de herders met hun kuddes, de waarheid, het goede, het schone, de kunsten, de profetie, medicijnen, de genezing en het recht. Hij zorgde voor orde en rust.

December 1939.

Klaar voor verschijning liggen eenenvijftig genummerde verzen, die gebundeld de titel "Tempel en Kruis" meekrijgen. Deze bundel vormt een cyclus die te onderscheiden is: vijf delen, in Romeinse volgorde.

De dierenriem	12 gedichten	I	t/m XII
De boot van Dionysus	5 gedichten	XIII	t/m XVII
De wanhoop	21 gedichten	XVIII	t/m XXXVIII
De onvoltooide tempel	12 gedichten	XXXIX	t/m L
De zee	1 gedicht	LI	

Na de proloog 'De Dierenriem' behandelen deze delen dus een dichtersleven in drie perioden, De boot van Dionysos, De wanhoop en De onvoltooide tempel, met als slotvers: 'De Zee'.

De overeenkomst met de drie perioden van Marsman zelf zijn duidelijk. Het is een terugblik van hem, maar in een breder verband door de geleidelijk aan verworven visie op de relatie tussen de individu en de cultuur.

We zullen al deze vijf onderdelen apart behandelen in de volgende bladzijden.

De Dierenriem.

Het valt onmiddellijk op, dat de beschreven persoon niet als 'ik' optreedt, maar als: 'de man van wie ik dit verhaal vertel'.

Het is episch. Marsman herleest namelijk zichzelf en leest een grafschrift, zoals hij zegt in 'Proeve van zelfkritiek': Het graf der jeugd is leeg en als 'hij' terugkeert, hoort hij waarschuwend en bezwerend zijn moeders stem:

"Keer nooit weerom.
Zie naar uw jeugd niet om!"

Maar hij wordt teruggetrokken naar de stad van zijn jeugd. En als hij zichzelf thuis in het donker na jenever en kaas in 'Tetuan' waant op een marktplein bij een moskee:

'hoort hij plots een draaiorgel slaan en is weer terug in zijn land.'

Wanneer echter 'het vuur der poëzie in het verzadigd vlees' is gedaald, vaart hij weg met de boot en bidt hij 'de geest' deze te sturen naar het Morgenland.

Het schip, de boot van Dionysos.

Het kosmisch expressionisme, waarin "Verzen" geschreven is, vinden we ook in "De Dierenriem" weer terug. Ook hier is de kosmos de bezielende kracht. De zon en de maan zenden visioenen, de inspiratie. Zoals ze dat ook in zijn eerste periode al waren in het lied van de blonde vrouw:

"de zon en de maan zijn sneeuw witte rozen,
de morgen en nacht twee blauwe matrozen -
wij gaan terug naar het Paradijs."

De boot van Dionysos.

Dit deel van de cyclus is een terugblik op het vitalisme. Zoals reeds gezegd, is er bij Marsman geen verschil tussen kosmisch expressionisme en vitalisme. Na de bede:

Verleen, o geest, aan deze smalle hand
de rust en stille vastberadenheid
het schip te sturen naar het morgenland

uit de laatste strofe van 'De Dierenriem', is Marsman aangekomen in het Morgenland en is zijn instrument gestemd. Het nagrauw van nacht is aan het vervallen:

"Nog slechts een korte tijd en het heelal zal stromen en vlammen als een zuil, den hemel in het haar, en 't dyonisch schip danst langs de rode stromen, dolfinen om de kiel, de mast een duikelaar."

De eerste vier gedichten getuigen van een publiek vitalisme. Na een korte bezinning,

'wat bleef er van den gloed, den walm van het genot dan de gebroken pijn der lenden, wrak en leeg?'

zet hij zich over deze twijfel en wervelend en bruisend doet hij zijn vitalistische geloofsbelijdenis:

"doch in het stijgend uur.....doortrilt een rode slag het lichaam, blank en nieuw, dat in de hete nacht zijn diepste vorm herwon, gelouterd van het vuil dat in de smeltkroes viel, terwijl het oerbeeld, slank, tot zijn gestalte komt."

Deze gedichten zijn zo puur en rein, dat men er door wordt meegevoerd. Weerloos, maar weerloos willend.

In het vijfde gedicht is een kentering merkbaar, het is of Marsman zich voorbereidt op de volgende fase. Het is gedicht nr. XVII, het getal dat overeenkomt met de leeftijd waarop hij zijn eerste gedicht schreef, 'Dageraad' dat nooit gepubliceerd is.

De eerste strofe haalt in mineurstemming herinneringen op aan zijn vitalistische tijd:

'Ik die bij sterren sliep en 't haar der ruimten droeg als zilveren gewei...'

Hij had de komische reis opnieuw ondernomen, wetend wat hem ten deel zou vallen:

"Ik ben beroofd en leeg....

"Niets rest mij dan mijn val, laat mij te pletter slaan."

Kan deze doodsdrijf bestaan zonder de vaste overtuiging van een wedergeboorte? Het kan bijna niet anders, of hij draagt, nu hij dit schrijft, het geheim van 'de zee' al bij zich.

De Wanhoop.

In dit gedeelte overziet Marsman zijn zwarte tijd, de dood van het vitalisme, reeds ingeluid in het laatste gedicht van 'De boot van Dionysos'.

Hij was één met de kosmos en bekommerde zich weinig om de wereld. Zo weinig, dat de wereld hem vreemd geworden was. Nu geeft hij zich rekenschap van zijn sombere tijd in die dreigende Umwelt:

"De wereld werd woest en leegde duisternis viel neer in de stad en drong in het brein van de man die aan walging en wanhoop ten prooi, naar het eind te luisteren lag dat daalde in de winterse stad."

De mooie herinneringen die hij van vroeger had, werden verdreven door de 'schaduwen van de nacht', aankondigingen van de dood.

Ook keert hij zich fel tegen de schrijnende misstanden van zijn tijd.

"Alles is immers beter dan dit! Zou ons hart niet moeten vergaan van wroeging en schaamte, dat dit ongestraft kan bestaan?"

Het is duidelijk, dat hij hier wijst op het nazisme en de Jodenvervolging.

En wij willen het kwaad niet bezweren en laten toe, dat het 'tuig uit de onderwereld' ons de wet voorschrijft!

Hoe kan hij anders dan fel protesteren tegen die 'plebeïsche opstand der horden', 'die amorfe massa', en het betreuren, in deze tijd geboren te zijn. En te moeten leven 'met dit lauw en laaghartig gebroed, dat den droom verkwanselt voor goed.'

In deze tijd schrijft hij ook:

"Ik had eerst vrijwilliger willen worden om op de nazi's te schieten."

Zoiets ligt hem niet, maar het tekent hem wel.

Ook legt hij verantwoording af van zijn 'flirtation met Rome'. Het was slechts zijn vrees voor de dood, die hem tot de Katholieke Kerk bracht.

"Wat deed gij binnen den muur van het kathedrale gewelf?"

"Niets anders dan den vrees voor den dood en de angst te verwaaien als as dreef mij voort met den avondval naar het donker verraad van het kruis."

Marsman wilde zich, gelijk Willem Kloos ("Ik ben een God in het diepst van mijn gedachten"), identificeren met God. Diep in zijn hart weet hij wat hij gedaan heeft, wat hij wil: "Ik wil God zijn om niet te vergaan."

De onvoltooide tempel.

Zwaar weegt hem de wroeging; hij heeft verraad gepleegd.

'Hij heeft de kelk aan de mond gezet en zijn ziel is van onschuld beroofd.'

Nu weer hoort hij de stem, die hem gebiedt weg te gaan en niet om te zien, gelijk in zijn derde periode. Een twijfel echter bevangt hem:

"Wie zegt mij dat het verraad niet herleeft in een ander land?

Het hart zal weer te rade gaan met wat het er voer en misdeed.

Wie strijdt om een eigen bestaan Wil vallen of staan waar hij streed."

In het donker wordt het hem echter toch duidelijk, dat hij weg moet gaan, of hij zal sterven in dit heilloze land, dat hem heeft verzaakt en beroofd.

Hij gaat ook weg en als hij 'na maanden reizen' op een Bourgondisch plein is aangekomen, zakt eindelijk de 'vermoeyenis der jaren' uit hem weg en kan hij de tocht volbrengen langs de steile kloven.

Eenmaal de berg beklommen, verschijnt de aarde hem opnieuw; hij hervindt Arcadië in het schuimend dal der Durance. Zoals eens 'ruimte hem een soepel kleed was', zo woei nu om zijn schouders het azuur. Zijn gebed in Phoenix werd nu verhoord:

“Toen het middag werd, zag hij de zee; en staand op het hete terras in het schaduwloos zenithuur steeg zijn hart uit het stervende as.”

En het enige teken, dat twintig eeuwen ademloos verstreken, was de zee:

“... en in zijn hart was antieke vrede gedaald.”

“De Zee”

‘Hij’ heeft de moeilijke tocht volbracht. Het kernpunt van de kosmos heeft hij bereikt: de creatieve geest, het scheppende ik.

De geest, die zweeft boven deze zee, de Middellandse Zee; raakpunt van de klassieke, christelijke en arabische cultuur, bakermat van Europa:

“Hier ligt het maansteenrif, dat stand houdt, ...en regenbogen wierp naar de kusten van de moskee, de tempel en het kruis.”

En:

"wie schrijft, schrijv' in de geest van deze zee"

Zolang de Europese wereld leeft en bloedend droomt de roekeloze droom..., ruist hier de bron, zweeft boven déze zee het lichten van de creatieve geest.

Dat is in 1939 het testament van de Man van Mars.

Hoofdstuk III

Korte samenvatting:

We hebben de dichter Marsman leren kennen, himmelhoch jauchzend, zum Tode betrübt, berustend en herboren in zijn geweldige apotheose.

Iedere bladzijde werden we onzekerder, omdat we er steeds meer van doordrongen werden, dat Marsman niet in woorden te vatten is. Je moet hem beleven en doorleven.

Zijn gedichten lezend word je er ook door meegesleurd, weerloos maar gewillig.

Je voelt jezelf Marsman. En dronken van zijn gedichten overvalt je de machteloosheid, te kunnen beschrijven wat je beleeft.

Langzaam rijst er een beeld van hem voor je op: Nobel, humaan, bezielend, een erudiet zoals er weinigen zijn.

Zijn poëzie is gegroeid van kort en fel expressionisme tot een sublieme menselijkheid.

Zijn verhouding tot God, tot de Natuur, tot de Vrouw, was hartstochtelijk, maar ook volmaakt rein & rijp.

Fel protesteert hij tegen de animale verwildering en het schurftig moeras van deze tijd:

"Neergedwongen in de lage zeden van een sombere godvergeten tijd
gaan wij schichtig om tussen de beesten die wij langzaam zijn ten prooi bereid."

En het viel hem zwaar, alleen te staan in zijn strijd. Hij is de roepende in de woestijn: 'naamloos en ongekend, zonder weerklink':

"Ik sta alleen, geen god of maatschappij die mijn bestaan betreft in een bezielde verband, geen horizon of zee, geen povere korrel zand in het naamloos wel en wee der brandende woestijn."

Hij voelde zich niet thuis in deze wereld van materialisme en overschatting van de ratio. Het dreef hem naar dezelfde 'overluchtse streken' van waaruit ook de stem van Adriaan Roland Holst klinkt.

We hebben Marsman gevolgd op zijn tocht die begon in 'Paradise regained' en die hem zou voeren langs ongebaande wegen, afgronden en moerassen.

De wanhoop maakte hem vaak moedeloos en bracht hem terug op de aarde, waar de dood hem belaagde.

Maar altijd zag hij wel weer 'een onaanzienlijk teken', dat hem opnieuw deed geloven en dat hem uiteindelijk bracht tot het enige middelpunt in het heelal.

Hij heeft het geheim gevonden om de dood te overwinnen en in zijn hart is antieke vrede gedaald.

In 1936 schreef Marsman:

"Wat staat er volgens je broer over mij in de sterren? Denk erom: Ik heb nog plusminus 12 jaar nodig om te schrijven wat mij nu voorstaat en misschien nog langer. Dus voor 1950 sterven komt mij hoogst ongelegen!"

(Leeuwen, W.L.M.E., van , "Drie vrienden" Zeist 1963, blz. 137)

Loont het de moeite ons te gaan verdiepen in wat hij nog geschreven zou hebben, als de dood hem niet op zo'n tragische wijze van ons had weggerukt ?

Het feit ligt er nu eenmaal.

Zoals zijn werk voor ons ligt, is het een door hem zelf geordend en afgesloten geheel.

Ons is de taak verder te gaan. Met een kleine variatie zou ik willen zeggen:

"Wie leeft, leve in de geest van deze zee of leve niet."

Noordwijkerhout 1967,

Jan van Hensbergen.

Geraadpleegde literatuur:

Auteur

Marsman, H.	Verzameld werk	Amsterdam 1963
Vestdijk, S.	De Poolse ruiter	Bussum 1946
Brandt Corstius, J.C.	Marsman & zijn kring	Den Haag 1951
Lehning, A.	M, de vriend van mijn jeugd	Amsterdam 1954
Lehning, A.	M en het expressionisme	Den Haag 1959
Tintelnet, H.	Schilderkunst sinds 1906	Baarn 1962
"Criterium"	In memoriam H. Marsman	Amsterdam 1940
Wispelaere, P. de	H. Marsman	Amsterdam 1961
Leeuwen, W.L.M.E. van	Drie vrienden	Zeist 1963
Sötemann, A.C.	Marsman voor de spiegel	Amsterdam 1966
Carstens, J.H.	Orpheus en het lam	
Heugten J.v.	De Boekenschouw	Amsterdam 1933-1941

uit: de onvoltooide tempel

Hij lag in het donker en dacht:
ik moet sterven of weggaan vannacht

blz. 191: verzamelde gedichten.